

DEBATT

”Även om alltså den politiske maktavaren med läpparna kan bekänna sig till målet kritiskt tänkande, drar alla dennes instinkter mot att tillåta en möjlig konsekvens av ett sådant kritiskt tänkande – nämligen ifrågasättandet av maktavarens ideal och motiv, och visdomen i fattade beslut.”

Politisk kontroll av universiteten kontraproduktivt och riskfyllt

Fria universitet viktiga för demokratin

En analys av vad ett universitet sysslar med – högre utbildning, forskning och information till allmänheten – ger tunga argument för att universitetsvärlden måste stå fri från såväl politisk detaljstyrning som kontroll av näringslivet. Idémångfald och hög kunskapsnivå gynnar även demokratins livskraft.

Författare

BERTIL FREDHOLM

professor i farmakologi, Karolinska institutet, Stockholm.

Ett antal mer eller mindre radikala förslag att ändra universitetens verksamhetsformer diskuteras för närvarande. Ett av dessa är att ersätta den akademiska ledningen med direkt politikerstyrning. Ett annat är att förändra professorns roll vid universiteten. Fler skall bli professorer, men dessa skall å andra sidan kunna avsättas – förmodligen av den nya politiska ledningen.

Jag vill från min utgångspunkt som professor vid Karolinska institutet peka på några olika förhållanden som gör att man måste tänka sig mycket noga för innan denna typ av radikala ingrepp genomförs.

Man kan argumentera för att en mer direkt politisk kontroll av universitets-

världen är kontraproduktiv och potentiellt farlig.

Nästan all undervisning vid våra universitet, och en stor del av forskningen, betalas av skattemedel. Detta kan motiveras om universiteten levererar en verkligt samhällsnyttig produkt. Det kan möjligen hävdas att en starkare politikerkontroll skulle säkerställa detta.

Samhälle och politisk makt inte ekvivalenta storheter

Man bör då ha i åtanke att våra folkvalda politiker redan idag utöver den verkligt tunga makten över universiteten, eftersom de styr tilldelningen av huvuddelen av universitetens medel. Vidare är begreppen »samhälle» och

»politisk makt via folkvalda församlingar» inte ekvivalenta storheter – även om man i vissa kretsar tycks tro det.

Universiteten lever exempelvis inte bara på medel från landets skattebetalare, utan det finns ett viktigt stöd från näringslivet, från olika stiftelser (och då tänker jag inte framför allt på de herostratiskt ryktbara »löntagarfonderna» utan kanske speciellt från de stiftelser som inrättats av medel som insamlats från befolkningen) och på medel från utlandet.

De verkligt tunga argumenten mot en ökad direktstyrning av universiteten bygger emellertid på en analys av vad ett universitet sysslar med. Man brukar tala om tre uppgifter – högre undervisning, forskning samt information till allmänheten. Låt oss fundera över dessa i tur och ordning.

Högre utbildning – en välståndsfaktor

Utbildning är ett av de viktigaste sätten varigenom universiteten betalar tillbaka till samhället. Det är idag allmänt accepterat att en ökad utbildningssatsning är den kanske enda vägen för landet att vidmakthålla sin konkurrenskraft och därmed sitt välstånd. Det är också oomstritt att en stor del av denna utbildning måste utnyttja den samlade kunskapen vid våra universitet.

Det är inte alls lika självklart vad fokus för denna utbildning skall vara – när honnörorden skall omvandlas i konkret aktivitet. Troligen skulle man kunna få enighet om att samhällsnyttiga basfärdigheter, kritiskt tänkande och kreativ förmåga är vad som eftersträvas i undervisningen i en universitetsmiljö.

Hög kreativitet, som verkligen ger en verksamhet eller ett samhälle en stark konkurrensfördel, är lätt igenkännbar men svår att definiera. Det handlar bl a om originalitet och brott mot konventionen. Det finns också ett nära samband mellan kreativitet och passion. Arthur Koestler har sagt att kreativ aktivitet är den speciella inlärningsprocess där lärare och elev är samma person. Kreativitet är med andra ord ytterst individbaserad.

Politiska beslut kan hämma kreativiteten

Politiska beslut är generellt verkan- de, och de riskerar att åstadkomma ökad likriktning och normering. Det kan därför bli svårt för politiker och andra beslutsfattare att fatta mer detaljerade beslut utan att kringskära den otyglade passionen och hämma kreativiteten. Kreativitet är alltså något som är lätt att döda. Antagligen är det enda som myndigheter och universitetsledningar kan göra för att stimulera elevernas kreativitet, att låta bli att fatta beslut som

hämmar den.

Det andra målet – att uppamma™ kritiskt tänkande – är inte alltid smakligt för beslutsfattaren/makthavaren. Ett kritiskt tänkande innebär ju inte bara att vara kritisk mot vad som är opportunt att vara kritisk emot, utan också att man ser kritiskt även på det som för stunden är allra mest politiskt korrekt.

Även om alltså den politiske makthavaren med läpparna kan bekänna sig till målet kritiskt tänkande, drar alla dennes instinkter mot att tillåta en möjlig konsekvens av ett sådant kritiskt tänkande – nämligen ifrågasättandet av makthavarens ideal och motiv, och visdomen i fattade beslut.

Olika tidsperspektiv

Inte heller är det självklart vilka samhällsnyttiga basfärdigheter som högre utbildning skall förmedla. Anledningen till att detta är svårt att bestämma är tidsperspektivet. Näringslivet och arbetsmarknadsmyndigheterna kan i bästa fall identifiera vilka färdigheter som erfordras idag, men de har notoriskt svårt att avgöra vilka som krävs i morgon eller i övermorgon.

Det är ingen slump att arbetsmarknadsmyndigheternas utbildningssatningar visat sig så föga framgångsrika – åtminstone i de fall då de varit strikt målinriktade. Såväl näringslivet som politiken arbetar med oerhört korta tidsperspektiv. Utbildning av ungdomar för 40 produktiva år i förvärsarbete har ett helt annat tidsperspektiv.

Troligen är därför de mest samhällsnyttiga basfärdigheterna de som ger en tillräcklig grund för ett livslångt lärande. Det är stödet till de allmänna färdigheter som just upplevs som föga »praktiska» som i det långa loppet är viktigast. Även vad gäller detta delmål blir därför en huvuduppgift för beslutsfattaren att inte ge efter för det för dagen opportuna utan att i stället hålla de långsiktiga möjligheterna öppna.

Passionerade, kunniga universitetslärare

Det finns alltså ett antal problem i målbeskrivningen för universitetens grundutbildningsuppgift. Oavsett om universiteten har en politiskt tillsatt eller en akademisk ledning måste detaljstyrning undvikas, hur lockande det än kan vara. Kan det undvikas tror jag att grundutbildningen vid universiteten kommer att fungera väl. Våra universitet är alltmer medvetna om att de pedagogiska uppgifterna måste premieras, även om det är svårt att exakt dokumentera om en person är en bra lärare.

Det finns vid universiteten ett stort antal lärare som har den passion för sitt ämne och för den pedagogiska missionen som är förutsättningen för god ut-

bildning. Dessa lärare har också – åtminstone vid de stora universitet som jag känner till – de djupa kunskaper som krävs för att förmedla sitt ämne.

Dessa kunskaper har de därför att de själva är passionerat involverade i att söka denna kunskap via forskning. En absolut förutsättning för en god utbildning på universitetsnivå är därför enligt min bestämda uppfattning att lärarkåren forskar – och forskar framgångsrikt och internationellt gångbart.

Skilda mål för politik, näringsliv och vetenskap

Som individer drivs vi av olika mål. Vi söker kärlek, vi söker makt, vi söker kunskap eller vi söker maximala fördelar – vinstmaximering. Dessa drivkrafter är olika starka hos olika individer, men de renodlas i olika typer av yrken eller verksamheter. På samma sätt som det finns en arbetsfördelning mellan snickare, lärare och läkare finns en arbetsfördelning mellan olika institutionaliserade processer.

Detta yttrar sig däri att politik, näringsliv och vetenskapligt syftande universitet har fundamentalt olika målsättningar. Politikens övergripande mål är makt och användningen av makt. Näringslivets mål är vinstmaximeringen – att skapa ekonomisk vinst. Det vetenskapligt inriktade universitets mål är däremot sökande efter kunskap. I enskilda fall kan finnas en kongruens mellan målen, men endast i sällsynta undantagsfall.

Politikern behöver tillräckligt mycket kunskap för att klara sig i debatten och för att inte fatta beslut som är förutsägbart katastrofala redan i det korta perspektivet. Samtidigt behöver vetenskapsmannen så mycket makt över sin egen situation att ett mått av handlingsfrihet kan upprätthållas.

Frasen »Kunskap är makt» är i princip nonsens. Om den över huvud taget har någon mening alls är det genom sin motsats: Den som är verkligt djupt okunnig har svårare att hävda sin uppfattning och därmed svårare att upprätthålla en maktposition. Däremot är sökandet efter kunskap som livshållning oförenligt med sökandet efter makt som livshållning. Man kan bara navigera efter en riktstjärna i taget.

Produktutveckling är inte kunskapssökande

Även om enstaka vetenskapsmän kommer att sträva efter att uppnå en god personlig ekonomi, kommer undantagslöst sökandet efter ny kunskap att komprometteras om ekonomiska överväganden tillåts dominera.

Industrin, t ex läkemedelsindustrin, behöver tillgång till kunskap, helst unik kunskap, för att kunna utveckla en unik

produkt. Men processen att från sådan kunskap utveckla en kommersiell produkt är inte styrd av kunskapssökande utan av ekonomiska motiv.

Det är säkert ingen slump att flertalet fall av uppenbart forskningsfusk bygger på att målet för den vetenskapliga verksamheten blandats samman med andra motiv. Resultat har förfalskats för att upprätthålla och öka saldot endera på den egna bankboken eller på forskargruppens forskningskonto. Alternativt har forskningens etik åsidosatts för att främja den egna karriären och de egna maktambitionerna.

Åtminstone dessa former av dålig etik riskerar därför snarast att öka om universitetsvärlden »samhälls- och näringslivsanpassas», dvs om sökandet efter makt och ekonomisk vinning blir huvudmotivet för verksamheten.

Passion tyglad av kritiskt tänkande

Enligt Aristoteles ligger det i människans natur att söka efter kunskap. Att ha sökandet efter kunskap som drivfjäder är att låta en barnslig nyfikenhet på världen bli ledmotivet för ett helt liv.

Det vetenskapliga kunskapssökandet är emellertid en mycket skolad barnslighet. Den egna tolkningen måste stämmas av mot en rik fond av samlad tidigare erfarenhet, alternativa tolkningar måste prövas och motbevisas och alla led i tankekedjan undersökas. Framför allt måste man i varje stund vara beredd att acceptera att den egna älsklingshypotesen kan komma att ersättas av en annan och bättre.

Man måste acceptera att även om en världsuppfattning är grundad på ett livs-

långt intensivt studium är den provisorisk: Även om den inte är helt felaktig så är den bara en partiell sanning. Detta är vad man på den vetenskapliga institutionen menar med kritiskt tänkande, och det är denna insikt som är så ofantligt viktig att upprätthålla, speciellt i ett demokratiskt samhälle.

En av de gängse vrångbilderna är att den aktiva vetenskapsidkaren är en emotionellt skintorr person som i arkivets damm eller i laboratoriet samlar esoterisk information, och att detta faktasamlade i sig – med någon sorts automatik – genererar hypoteser och sanningar. Inget kan vara mer felaktigt.

Hypotesen leder verksamheten och samlandet är styrt. Tolkningen av data, speciellt de oväntade och hypotesomstörtande, är oerhört intensiv. Processen drivs av en oerhörd passion, och jag har aldrig träffat en god vetenskapsidkare som har ett ljumt förhållande till sin verksamhet.

Den vetenskapliga attityden som motvikt till fanatism

Men passionen och entusiasmen för de egna resultaten och den egna hypotesen hålls under kontroll. Vi skickar våra mest älskade barn av vår intellektuella passion att granskas in i minsta detalj av andra minst lika passionerade kolleger. Feltolkningar eller övertolkningar korrigeras – kanske mycket motvilligt, men ändå.

Trots vår entusiasm för vår älsklingshypotes är vi beredda att förkasta den om det kommer fram data som inte passar med den eller om alternativa tolkningar har en större tyngd. Vi är beredda att acceptera att vår kunskap är provisorisk.

Det är detta som gör att den passio-

nerade vetenskapsmannen trots allt inte blir en fanatiker.

Fanatikern avrättar den som inte delar uppfattningen om treenighetens natur, den rätta tolkningen av marxism-leninismen eller uppfattningen om abort. Ingen avrättas för att han eller hon tycker att det mesta talar för att David Bohm har mer rätt än Niels Bohr när det gäller uttolkningen av kvantmekanikens ekvationer.

Insikten att kunskap är approximativ och att den – eftersom den bygger på mänsklig bearbetning av ett stort faktamaterial – är provisorisk och föränderlig är en av vetenskapens mest sympatiska drag. Insikten att andra också kan ha rätt är en djupt demokratisk insikt.

Hypoteser kan vara ovetenskapliga

Det andra som är omistligt i det vetenskapliga förhållningssättet är insikten att alla uppfattningar inte är jämbördiga. Vissa hypoteser och uppfattningar är förenliga med en mycket omfattande faktabas, och de låter sig inte enkelt motbevisas när de konfronteras med verkligheten.

Andra hypoteser – t ex att planeternas läge i förhållande till en observatör på jorden styr människans liv på jorden, att rymdvaror med jämna mellanrum besöker jorden och rövar människor för att med dem avla fram hybrider, att ämnen blir speciellt underbart aktiva om de späds ut i vatten till dess att inga molekyler längre kan återfinnas – förklarar enstaka observationer. Däremot är de oförenliga med en massiv mängd andra data och skulle framtvinga en total revision av all annan kunskap.

Sådana hypoteser är det direkt oklokt och ovetenskapligt att omfatta. Ytterligare andra hypoteser är sådana att de framstår som lika korrekta oavsett hur verkligheten ser ut. Trots att den sista typen av hypoteser inte sällan kan återfinnas i politiska program kan inte heller dessa förenas med en vetenskaplig grundinställning.

Universitetsforskning måste vara elitistisk

Det är också viktigt att minnas att arbets sättet vid våra universitet är förvånansvärt demokratiskt. Den enskilda forskaren arbetar, efter det att utbildningsperioden är avslutad, med det som

”För att demonstrera att det vid våra fortfarande fria universitet finns omistliga röster måste vi höja dem!”

han eller hon är intresserad av och som det går att finna anslagsmedel för.

Beslutsfattandet är alltså mycket starkt decentraliserat. Inget annat skulle heller fungera. Om friheten att välja sitt eget forskningsområde skulle försvinna skulle också alla forskare som det är något med försvinna. De enda som skulle stanna kvar är de som inte kan få ett betydligt bättre betalt jobb inom ramen för någon annan organisation där man inte heller kan styra sin verksamhet.

Däremot är inte och kan inte arbets sättet vara demokratiskt i betydelsen jämlikt. Forskningen måste vara strikt elitistisk. Eftersom antalet möjliga forskningsprojekt är obegränsat, medan resurserna är starkt begränsade, kan man bara satsa på de mest lovande projekten.

Alla genomgångar av grundforskningens natur och dess finansiering kommer fram till att de begränsade forskningsmedlen, för att göra maximal nytta, måste gå till dem som kan göra mest av resurserna. Det senaste exemplet på en sådan genomgång, den s k Dearingkommissionen i England, uttrycker detta ovanligt klart.

Sir Ron Dearing vill bli ytterligare begränsa mängden medel som går direkt till universitetet och i stället fördela mer via kvalitetsgranskade anslagsansökningar – detta trots att de direkta universitetsanslagen snarast är lägre i England än hos oss och även de styrda av prestationskriterier. Det är också nära nog total enighet om att det s k peer review-systemet är den mest lämpliga formen för sådan kvalitetsgranskning.

Förbättras forskningens etik av mer politik?

I Läkartidningen 32-33/97 presenterades fyra artiklar som berör medicin och etik. Dessa utgör viktigt bakgrundsmaterial för att avgöra frågan om mer direkt politisk styrning skulle förbättra etiken vid våra universitet.

Från läsningen av Sven-Erik Bergentz artikel kan man bli konstaterat att de verkligt flagranta övertrampen mot all form av etik begångna av läkare och universitetsanknuten personal under Nazitiden i sanning inte berodde på att den politiska styrningen var för svag eller på att politikerna var otydliga i att klargöra vad de ansåg vara samhällsnyttigt. Politikerstyrning är sannerligen ingen a priori-garanti för moral. Det beror på vilka politiker man har, och alla är inte så lyckligt lottade som vi för närvarande är.

Av Göran Hermerens genomgång av utmaningarna för medicinsk etik kan man se att många av de mest brännande och svårlösta etiska problemställningarna dyker upp när olika politiska mål

sättningar (eller löften, eller vad de nu skall kallas) står i konflikt med varandra.

Om politikerna kan lösa dessa målkonflikter och tala om vilka mål som skall ta överhand kan säkert många potentiella etiska konflikter både vid universitet och annorstädes lösas. För detta behövs däremot inte att en politiker sitter i rektors ställe.

Det samhällsnyttiga universitetet är ett mycket fritt universitet

Jag anser alltså att likaväl som universitetet måste ha samhällets stöd, är väl fungerande universitetet en förutsättning för ett gott samhälle. Långt ifrån att behöva mer direkt politisk kontroll behövs en från politiken fristående intellektuell kraft med ett starkt engagemang för fritt och kritiskt tänkande, för att motverka att populistiska och tankeförtryckande politiker alltför lätt kommer till makten.

Det är verkligen inget som säger att just vi i Sverige i alla tider skall klara oss ifrån att sådana politiker får en dominerande roll. Vi behöver även i fortsättningen livstidsanställda vid våra universitet, t ex professorer, som inte behöver bocka och buga inför makten för att få behålla jobbet.

Och det behövs att vi som har sådana tjänster visar det civilkurage som en verkligt fast anställning ger möjlighet till. Om vi aldrig säger ifrån har vi ju antytt att vi inte behövs.

Kunskapsförfall till följd av politisk styrning

Vid flera perioder under historien har universitetens verksamhet starkt styrts av den politiska makten. Dessa perioder har varit universitetens verkliga lågvattenmärken. Under de perioder när de västerländska universiteten var under stark klerikal kontroll stoppades effektivt de personer som hade nya idéer.

När endast det »politiskt korrekta» tilläts blev universitetet servila, tankekonserverna bastioner. Stalintidens politiska styrning av genetisk forskning från en subversiv mendelianism mot Lysenkos »proletärt progressiva» Lamarckism är ett annat notabelt lågvattenmärke. Vi skall inte tala om Nazitysklands universitet. Nästan lika illa blir det om vi i stället för direkt politisk styrning får en merkantil kontroll.

Politiker skall inte detaljstyra forskning därför att forskningens mål skiljer sig från politikens, och politikern är därför sällsynt illa skickad att göra rätt sorts prioriteringar. Jag kan inte komma på något exempel på ett politiskt initierat forskningsprojekt som varit verkligt lyckat. I stället finns risken att de på kort mandat valda politikerna inriktar sig på

att strypa potentiellt obekvämt forskning.

Ett drastiskt exempel kommer i dagarna från USA. National Science Foundation har gett pengar till projekt som kongressen nu vill stoppa. Projektet syftar till att klarlägga vilka faktorer (personliga och socioekonomiska) som gör att vissa individer slår sig på en politisk karriär men inte andra.

Universitetet har ett stort informationsansvar

Det samlade vetandet hos dem som verkar vid våra universitet utgör en fantastisk kunskapsbank. Ett stort antal rikt begåvade individer ägnar huvuddelen av dygnets timmar åt att inhämta, bearbeta och analysera mycket komplicerad information.

En mycket viktig, men tyvärr ofta försummad, uppgift för universitetet är att brett informera om vad vetenskaps samhället idag anser sig veta och vad det kan betyda. Denna universitetens tredje uppgift (de första två är forskning och undervisning) är av betydelse både för att förbättra beslutsunderlag men också för vad som förut kallades folkupplysning.

Kommunikation från specialisterna vid universitetet till en bredare allmänhet förmedlas av professionella informatörer, och i traditionella massmedier styrs den av journalistens uppfattning om vad som utgör en nyhet. Flertalet journalister är emellertid inte blott okunniga om vetenskap utan ganska ointresserade av den.

Jag tror därför att universitetet måste bli aktivare och ta egna informationsinitiativ. Elektroniska medier, egna populära skrifter, eller kanske till och med en rikstäckande universitets-TV-kanal, är vägar som skulle nå den intresserade medborgaren och som inte skulle utnyttja de traditionella massmedierna. Även mer otraditionella former för information och diskussion som »sopp-teater» bör antagligen utnyttjas långt mer.

Höj rösterna för det fria universitetet!

Jag anser alltså att ett modernt västerländskt samhälle måste ha universitet som står fria från såväl politisk detaljstyrning som direkt kontroll av näringslivet. Ett sådant universitet är viktigt för demokratin genom att det bidrar till en idéernas mångfald och till en högre och konkurrenskraftigare kunskapsnivå.

Det är också omistligt för näringslivet, eftersom det bidrar med uppslag som kan kommersiellt utvecklas och med utbildade personer som kan göra det. För att demonstrera att det vid våra fortfarande fria universitet finns omistliga röster måste vi höja dem! •